

Н.О. Бленда, викладач

Уманський національний університет садівництва

СУЧАСНИЙ СТАН ТА РОЗВИТОК ПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

В статті досліджено сучасний стан та розвиток продовольчого комплексу. Визначено місце сільського господарства у системі агропромислового виробництва. Оцінено стан виробництва та споживання продуктів харчування, рівень забезпечення потреб населення основними видами продовольчої продукції та встановлено групи продовольства, які Україні необхідно імпортувати. Проаналізовано причини недостатнього споживання продуктів харчування в Україні.

Ключові слова: *продовольчий комплекс, валова продукція, продовольство, самозабезпечення, продукти харчування, споживання на одну особу.*

Постановка проблеми. Забезпечення продовольчої, економічної та екологічної безпеки України у визначальній мірі залежить від стабільного розвитку та ефективного функціонування продовольчого комплексу. Під впливом трансформації економіки відбулися значні зміни в структурі агропромислового комплексу України, що найбільш негативно позначились на його базовій складовій – сільському господарстві.

Окрім стабільного забезпечення населення країни якісним, безпечним, доступним продовольством, розвиток аграрного сектору України сприятиме економічній стабільності, зростанню економіки та забезпеченню ефективного функціонування суміжних галузей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічна наука має значний теоретико-методологічний доробок з питань формування, розвитку та ефективного функціонування продовольчого комплексу, висвітлений в наукових працях вчених–економістів: П.П. Гайдуцького, М.Ю. Коденської, Ю.О. Нестерчук, В.Я. Месель-Веселяка, Б.Й. Пасхавера, П.Т. Саблука, О.В. Сенишин, Л.Г. Чернюк, С.М. Зеленського, О.О. Зеленської, П.П. Борщевського, О.Б. Шмаглій, В. С. Лук'янова та ін. В цих роботах узагальнено результати досліджень найбільш важливих аспектів функціонування продовольчого комплексу. Проте на даний

момент проблема продовольчого забезпечення населення, достатності споживання продуктів харчування залишається не вирішеною та потребує подальших наукових досліджень.

Формулювання цілей статті. Здійснити комплексну оцінку тенденцій та закономірностей розвитку продовольчого комплексу України на сучасному етапі. Провести аналіз достатності забезпечення та споживання продуктів харчування, встановити чинники впливу на їх зміну.

Виклад основного матеріалу досліджень. Продовольчий комплекс – це складна соціально-економічна система взаємозалежних сфер, галузей та виробництв, спрямованих на задоволення суспільних потреб населення у продуктах харчування рослинного і тваринного походження в необхідному асортименті, належної якості за ефективного використання усіх видів виробничих ресурсів [1, с. 226].

Л.Г. Чернюк, С.М. Зеленський та О.О. Зеленська [2, с. 5] визначають продовольчий комплекс як систему галузей і виробництв, об'єднаних спільною метою задоволення потреб населення у продуктах харчування та вважають найбільш обґрунтованою чотирисферну його структуру, до якої належать такі галузі:

- сільське господарство (окрім виробництва непродовольчої сировини) та інші види діяльності з виробництва продовольчих ресурсів, рибне господарство, розлив мінеральних вод, використання продовольчих ресурсів лісу, соляна промисловість тощо;

- переробна промисловість;

- виробнича інфраструктура (агросервіс), тобто комплекс галузей, що забезпечують зовнішні умови здійснення виробничого процесу: вантажний транспорт; оптова торгівля; електро-, газо-, і водопостачання; холодильне, складське і тарне господарство; технічне та меліоративне обслуговування; зв'язок; інформаційне обслуговування; сфера ділових послуг (реклама, маркетингові послуги, оренда, лізинг); консультативне обслуговування; інженерно-консультативні та проектні послуги; сфера забезпечення тимчасових потреб у робочій силі тощо;

- торгівля продовольчими товарами.

Розвиток продуктивних сил, науково-технічний прогрес привели до перерозподілу між сільським господарством та переробною і харчовою промисловістю обсягів постачання кінцевої продукції на продовольчий ринок. Все більша частина сільгосппродукції проходить промислову переробку та обробку. Сільське господарство перетворилось на сировинну базу харчової та переробної промисловості, які саме і є кінцевими виробниками харчових продуктів [3]. Проте саме сільське господарство є

основою розвитку продовольчого комплексу. Від обсягів виробництва продукції сільськогосподарських товаровиробників залежить функціонування переробної галузі і наповненість продуктами продовольчого ринку.

Значний ціновий диспаритет призвів до економічно необґрунтованого перерозподілу прибутку між виробничою та переробною сферами. Диспаритет цін, який зменшує доходи сільськогосподарських виробників, являє собою не стільки короткострокову, скільки довгострокову проблему. Проблема в короткостроковому періоді часто пов'язана з нестабільністю доходів сільгоспвиробників у різні роки через значні коливання цін на продукти. Ця нестабільність у короткостроковому періоді є результатом поєднання нееластичного попиту на сільськогосподарську продукцію з коливанням виробництва та із зміною самого попиту. Проблема у довгостроковому періоді має відношення до таких факторів, які спричиняють відставання цін та доходів сільськогосподарських виробників щодо тенденцій їх зміни в економіці в цілому [4].

Аналіз динаміки виробництва валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2010 р. вказує на загальну тенденцію до зростання (рис. 1).

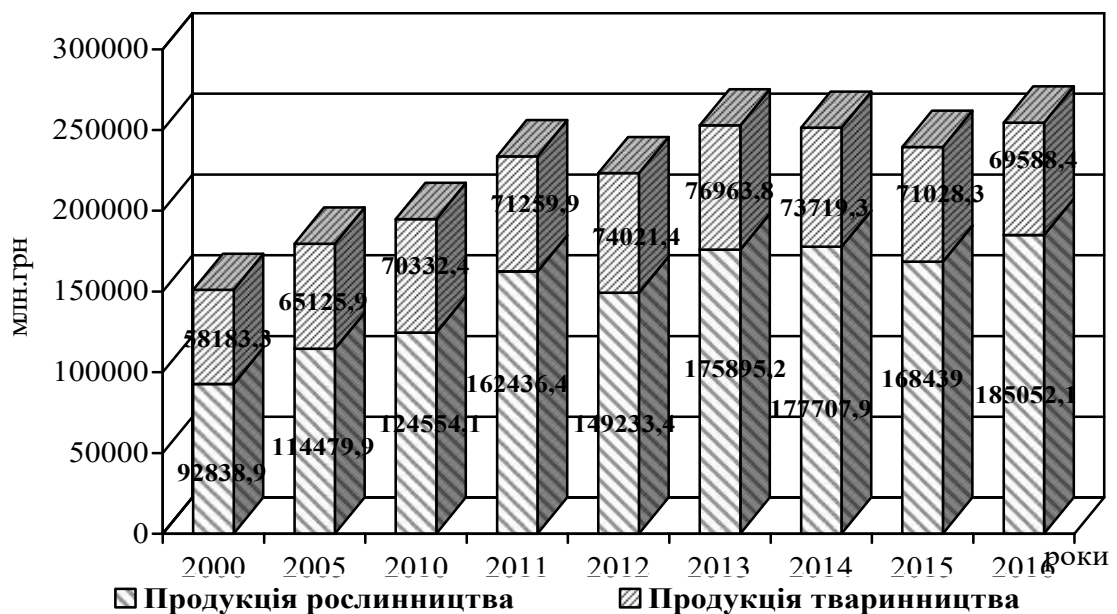

Рис. 1. Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства в Україні, млн грн (у постійних цінах 2010 р.)

Джерело: побудовано автором на основі даних [5]

Впродовж 2000 – 2016 рр. валова продукція сільського господарства збільшилась з 151022,2 до 254640,5 млн грн, або на 68,6 %, у тому числі рослинництва – з 92838,9 до 185052,1 млн грн, або на 99,3 %, а тваринництва – з 58183,3 до 69588,4 млн грн, або на 19,6 %. Слід відзначити структурні зміни у сільськогосподарському виробництві, що відбуваються під впливом економічних та ринкових перетворень. Як наслідок – збільшення частки продукції галузі рослинництва, що є більш прибутковою порівняно із тваринництвом. Якщо у 2000 р. питома вага продукції рослинництва у валовій продукції сільського господарства становила 61,5 %, то у 2016 р. її частка склала 72,7 %, тобто на 11,2 % більше, тоді як частка валової продукції тваринництва зменшилась з 38,5 % до 27,3 %. Така тенденція у розвитку сільського господарства є негативним явищем, оскільки знижується забезпеченість населення більш висококалорійними, поживними і дуже цінними продуктами харчування тваринного походження.

Індексний аналіз виробництва сільськогосподарської продукції вказує на загальну тенденцію до зростання валового виробництва у сільському господарстві, так у 2000 р. виробництво становило лише 53,4 % до рівня 1990 р., а в 2016 р. відмічаємо його збільшення до 93,8 %. Проте за роками спостерігаємо суттєве коливання показників виробництва продукції: у 2010, 2012 та 2015 рр. відбувається зниження виробництва по відношенню до попереднього року, а в інші роки виробництво валової продукції збільшувалось, особливо відчутно у 2011 та 2013 рр., за які виробництво збільшилось по відношенню до попереднього року відповідно на 19,9% та 13,3 % (рис. 2).

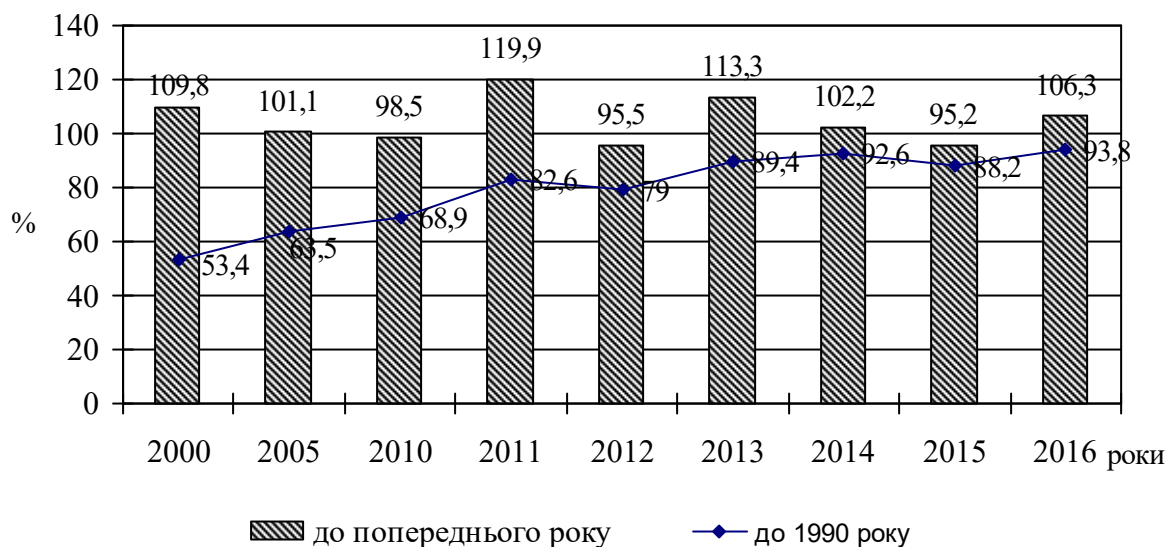

Рис. 2. Індеси виробництва продукції сільського господарства

Джерело: побудовано автором на основі даних [5]

Зростання обсягів валового виробництва продукції сільського господарства забезпечило покращення рівня самозабезпеченості продуктами харчування в Україні, що визначається співвідношенням обсягів виробництва певного продукту та його внутрішнього використання на території країни (рис. 3).

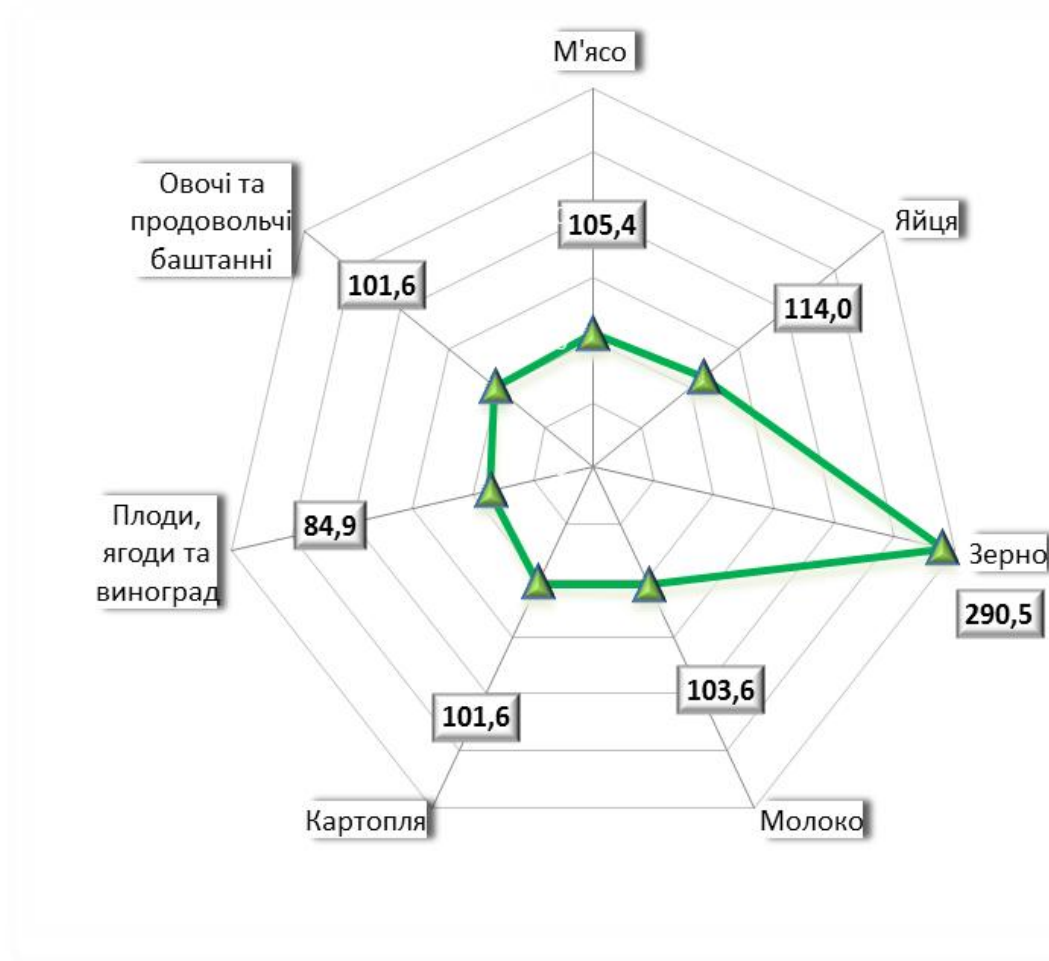

РИС. 3. РІВЕНЬ САМОЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ ОСНОВНИМИ ВИДАМИ ПРОДУКЦІЇ

У 2016 Р., % [5]

У 2016 р. задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності, майже повністю забезпечується за рахунок продукції вітчизняного виробництва., виключення становлять плоди та ягоди. Для плодів, ягід і винограду рівень самозабезпечення не є

достатнім – 84,9 %, тобто у такому випадку Україна змушена імпортувати такі групи продовольства.

Потенціал виробництва аграрного сектору України значно перевищує потреби внутрішнього ринку, що з одного боку має сприяти розвитку національної економіки та підвищенню експортних можливостей, а з іншого – зростанню доходів аграріїв та забезпеченню синергічного ефекту поєднанні з іншими галузями національної економіки.

Аналіз споживання основних продовольчих продуктів на одну особу за рік свідчить про те, що незважаючи на зростання показників в динаміці, продовольчий ринок України функціонує в умовах низького попиту переважної більшості населення майже на всі продовольчі продукти, окрім хлібних продуктів, картоплі та овочів (табл. 1).

1. Динаміка споживання продуктів харчування на 1 особу в рік, кг

Продукти	Раціо- нальні норми	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р. у % до 2000 р.
М'ясо та м'ясо- продукти	80	32,8	39,1	52,0	54,4	56,1	54,1	50,9	51,4	156,7
Молоко та молочні продукти	380	199,1	225,6	206,4	214,9	220,9	222,8	209,9	209,5	105,3
Яйця (шт.)	290	166	238	290	307	309	310	280	267	160,8
Хлібні продукти	101	124,9	123,5	111,3	109,4	108,4	108,5	103,2	101,0	80,9
Картопля	124	135,4	135,6	128,9	140,2	135,4	141,0	137,5	139,8	103,2
Овочі та баштанні продовольчі культури	161	101,7	120,2	143,5	163,4	163,3	163,2	160,8	163,7	160,7
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	90	29,3	37,1	48,0	53,3	56,3	52,3	50,9	49,7	169,6
Риба та рибні продукти	20	8,4	14,4	14,5	13,6	14,6	11,1	8,6	9,6	114,3
Цукор	38	36,8	38,1	37,1	37,6	37,1	36,3	35,7	33,3	90,5

Олія	13	9,4	13,5	14,8	13,0	13,3	13,1	12,3	11,7	124,5
------	----	-----	------	------	------	------	------	------	------	-------

Джерело: розраховано автором на основі даних [5]

Впродовж досліджуваного періоду спостерігається загальна тенденція до зростання обсягів річного споживання продуктів харчування населенням України. Найбільш відчутно збільшилось споживання м'яса та м'ясопродуктів – на 56,7 %, яєць – на 60,8 %, овочів – на 60,7 %, а плодів – на 69,6 %, що вплинуло на покращення структури раціону населення. Найвищий рівень споживання та найбільш збалансований раціон відмічаємо у 2012–2014 рр.

Рівень споживання таких важливих для організму людини продуктів як м'ясо, молоко, риба, плоди і ягоди хоча й має загальну тенденцію до зростання впродовж 2000 – 2016 рр., проте у 2016 р. не забезпечує досягнення не лише раціональних фізіологічних норм споживання, а й навіть мінімальних, що включені до продовольчого споживчого кошику (табл. 2).

2. Рівень річного споживання продуктів харчування у 2016 р. на 1 особу, кг

Продукти	Продовольчий споживчий кошик	Раціональні норми (розрахунки МОЗ)	Продовольчий споживчий кошик порівняно до раціональної норми		Фактичне споживання у 2016 р.	
			+;- кг (шт)	%	кг (шт)	у % до раціональної норми
М'ясо та м'ясо-продукти	51,9	80	- 28,1	64,9	51,4	64,3
Молоко та молочні продукти	327,6	380	- 52,4	86,2	209,5	63,9
Яйця (шт.)	220	290	- 70	75,9	267	92,1
Хлібні продукти	94,7	101	- 6,3	93,8	101,0	100,0
Картопля	95	124	- 29	76,6	139,8	112,7
Овочі та баштанні продовольчі культури	110	161	- 51	68,3	163,7	101,7
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	85,2	90	- 4,8	94,7	49,7	55,2
Риба та рибні продукти	13,7	20	- 6,3	68,5	9,6	48,0
Цукор	30,6	38	- 7,4	80,5	33,3	87,6

Олія	8,1	13	- 4,9	62,3	11,7	90,0
------	-----	----	-------	------	------	------

Джерело: розраховано автором за даними [5; 6]

Розрахунок індикаторів достатності споживання основних продовольчих продуктів населенням України, за визначенням співвідношення між фактичним споживанням й раціональними нормами споживання, засвідчив, що фактичний рівень споживання протягом 2000 – 2016 років більшості видів продовольства перебував нижче рекомендованих показників (табл. 3).

3. Індикатори достатності річного споживання продуктів харчування в розрахунку на 1 особу

Продукти	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
М'ясо та м'ясо-продукти	0,410	0,489	0,650	0,675	0,693	0,676	0,636	0,643
Молоко та молочні продукти	0,524	0,594	0,543	0,565	0,581	0,586	0,552	0,639
Яйця	0,572	0,821	1,000	1,059	1,066	1,069	0,966	0,921
Хлібні продукти	1,237	1,223	1,102	1,083	1,073	1,074	1,022	1,000
Картопля	1,092	1,094	1,040	1,131	1,092	1,137	1,109	1,127
Овочі та баштанні продовольчі культури	0,632	0,747	0,891	1,015	1,014	1,014	0,999	1,017
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	0,326	0,412	0,533	0,592	0,626	0,581	0,566	0,552
Риба та рибні продукти	0,420	0,720	0,725	0,680	0,730	0,555	0,430	0,480
Цукор	0,968	1,003	0,976	0,989	0,976	0,955	0,940	0,876
Олія	0,723	1,038	1,138	1,000	102,3	1,008	0,946	0,900

Джерело: розраховано автором за даними [7]

Впродовж досліджуваного періоду найбільше відставання фактичного споживання від раціонального спостерігалось щодо: плодів, ягід і винограду – 38-62 %, молока і молочних продуктів – 36-48 %; м'яса і м'ясопродуктів – 31-59 %; риби і рибних продуктів – 27-58 %. Водночас споживання найменш вартісних продуктів (яйця, олія, картопля, хліб і хлібні продукти) досягло або перевищило рекомендований рівень. В періоди економічної кризи через суттєве зростання цін на продукти населення обмежує себе в споживанні м'ясо-молочних продуктів, риби і рибних продуктів та плодів, так як їх вартість є значно вищою в порівнянні з іншими продуктами харчування. Відповідно збільшується споживання дешевих хлібобулочних виробів, яєць, картоплі, овочів. Тобто, енергетичні потреби населення забезпечуються за рахунок зростання споживання дешевих (доступніших) продуктів, що свідчить про незбалансованість харчування населенням, на що вказують дані 2000–2005 рр. та 2015–2016 рр. Крім того, зниження споживання деяких продуктів може бути обумовлене, окрім економічних, також етичними і релігійними причинами.

Загалом простежується тенденція до зростання індексу достатності споживання продуктів харчування. Та, незважаючи на зазначені позитивні зміни, рівень споживання більшості продуктів все ще залишається нижчим від рекомендованих норм.

Основною визначальною причиною недостатності споживання окремих продуктів харчування є зниження реальних доходів населення. Середня заробітна плата за останні вісім років підвищилася майже на 110 %, тоді як ціни на основні продукти харчування зросли на 270 – 490 %, залежно від виду. Так, у 2015 р. українці могли собі дозволити придбати в 1,5 - 2,5 рази менше продуктів, ніж у 2008 р. (рік світової кризи), найгіршому із часів великої депресії [8].

Низька купівельна спроможність населення певним чином стримує розвиток виробництва і економіки країни в цілому. Платоспроможний попит є важливою складовою, що виступає основою формування ємності продовольчого ринку. При обмеженій платоспроможності значна частина продукції виробляється в особистих підсобних господарствах населення і споживається безпосередньо виробниками, тобто минає стадію обміну, що обумовлює скорочення попиту на величину, яка визначається споживанням продукції власного виробництва.

Аналіз платоспроможності населення дозволяє вивчити деякі аспекти функціонування домогосподарств, які випадають з контексту дослідження при оцінці їх доходів, споживання, а також попиту на продовольчі та непродовольчі товари і послуги. Зокрема, грошові доходи на мікрорівні (тобто на рівні конкретного домогосподарства) не можуть бути беззастережно порівняні з рівнем споживання. Це пов'язане з тим, що споживання домогосподарства залежить не тільки від надходжень доходів у грошовій і натуральній формах, але й від результатів праці всередині домогосподарства за рахунок використання власного господарства і майна, тобто економії засобів на купівлю товарів і послуг [9, с. 99].

У ринковій економіці продукт не буде вироблений, якщо товаровиробник не впевнений у його гарантованому збуті. Саме тому в Україні наявний продуктивний потенціал, нехай наполовину зношений фізично і застарілий морально, задіяний лише на третину. Ринкова рівновага завжди витримується таким чином, що виробництво готове в будь-який момент збільшитися, як тільки зросте платоспроможний попит, але фактично продукує стільки, скільки дозволяє реальний (насамперед фінансовий) попит. Саме через його зниження в Україні відбувається невпинне зниження фізичних обсягів суспільного продукту [10, с.170].

Висновки. Нині в Україні існує проблема продовольчого забезпечення, незважаючи на зростання обсягів валового виробництва продукції сільського господарства та покращення рівня самозабезпеченості продуктами харчування. Невідповідність рівнів виробництва та споживання продуктів харчування, низька купівельна спроможність населення стримують розвиток виробництва і економіки загалом.

Ефективне функціонування продовольчого комплексу має забезпечуватись оптимальним поєднанням ринкових методів господарювання з державним регулюванням найважливіших економічних та соціальних проблем. Разом з тим подальший його розвиток тісно пов'язаний з адаптацією реформованих сільськогосподарських підприємств до ринкового середовища, комплексним вирішенням проблем розвитку галузей, особливо тваринництва, підвищенням конкурентоспроможності, удосконаленням інфраструктури та механізмів функціонування споживчих ринків продукції.

Бібліографічний список: 1. Сенишин О.В. Теоретико-методологічні засади дослідження суті поняття продовольчого комплексу.

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – Вип. 1. – С. 221–228.

2. Чернюк Л.Г. Зеленський С.М., Зеленська О.О. Територіальна організація регіональних продовольчих комплексів України. – К.: РВПС України НАН України, 1999. – 87 с. 3. Борщевський П.П., Чернюк Л.Г., Шмаглій О.Б. Підвищення ефективності розвитку і розміщення харчової промисловості. – К.: Наук. думка, 1994. – 158 с. 4. Зеленська О.О. Система продовольчої безпеки: сутність та ієрархічні рівні. – Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 1 (59). – С. 108–112. 5. Сільське господарство України за 2016 рік: статистичний збірник. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm (дата звернення: 25.02.2018).

6. Продовольчий споживчий кошик – 2016 VS раціональні норми. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/prodovolchyy-spozhyvchyy-koshyk2016-vs-racionalni-normy> (дата звернення: 25.02.2018). 7. Баланси споживання основних продуктів харчування населенням України за 2016 рік: статистичний збірник. – Державна Служба Статистики України. – Київ, 2017. – 49 с. 8. Купівельна спроможність українців все більше падає. URL: https://antikor.com.ua/articles/70185kupiveljna_spromohnnistj_ukrajintsiv_vse_biljshe_padaje (дата звернення: 25.02.2018). 9. Белей С.І. Платоспроможність населення та ефективність аграрних підприємств Буковини. – Вісник ХНТУСГ: економічні науки. – Харків: ХНТУСГ, 2011. – Вип. 112. – С. 97–105. 10. Лук'янов В.С. Платоспроможний попит як основа фінансової рівноваги. Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 1. – С. 168–172.

Н.А. Бленда. Современное состояние и развитие продовольственного комплекса Украины. В статье исследовано современное состояние и развитие продовольственного комплекса. Определено место сельского хозяйства в системе агропромышленного производства. Оценено состояние производства и потребления продуктов питания, уровень обеспечения потребностей населения основными видами продовольственной продукции и установлено группы продовольствия, которые Украине необходимо импортировать. Проанализированы причины недостаточного потребления продуктов питания в Украине.

Ключевые слова: продовольственный комплекс, валовая продукция, продовольствие, самообеспечения, продукты питания, потребления на одного человека.

Blenda N.A. Current state and development of Ukraine's food complex. In the article the modern state and development of the food complex was researched. The maintenance of food, economic and ecological safety of Ukraine depends on its stable development and effective functioning. The researches show that with a help of the influence of the transformation of the economy there were significant changes in the structure of the agro-industrial complex of Ukraine, which affected its basic component - agriculture the most negatively.

Growth amount of the gross domestic product has improved the level of self-sufficiency in food products in Ukraine. The potential of Ukrainian agrarian production sector exceeds the needs of the domestic market significantly, which should contribute to the development of the national economy and increase the export capacity of the country.

Nowadays, Ukraine's food market is functioning in conditions of low demand of the overwhelming majority of the population for almost all food products, except bread products, potatoes and vegetables. The level of consumption of important products for the human body, such as meat, milk, fish, fruits and berries, having a general tendency to increase, does not provide not only the achievement of the rational physiological norms of consumption, but even the minimal ones included in the food consumer basket.

The main determinant of an insufficient consumption of certain food is the decline of real incomes. Solvency demand is an important component, which is the basis of the formation of the food market's capacity. Inconsistencies of levels of production and consumption of goods, low purchasing power of the population restrain the development of production and the economy as a whole.

The effective functioning of the food complex should be ensured by the optimal combination of market-based management practices with the state regulation of the most important economic and social problems. At the same time, its further development is closely linked with the adaptation of the reformed agricultural companies to the market environment, the complex solution of the problems of the development of industries, especially livestock, increasing competitiveness, improving infrastructure and mechanisms

Key words: food complex, gross output, food, self-sufficiency, consumption per person.

Стаття надійшла до редакції: 15.01.2018 р.